

500 ÉVES A MAGYAR KÖNYVNYOMTATÁS *

1473-ban, a könyv kolofonjában olvasható pontos adatok szerint, pünkösd előestéjén, június 5-én fejezte be Budán a latinnyelvű *Chronica Hungarorum* nyomtatását Hess András, az első magyarországi könyvnyomtató. Ezzel Magyarország a hatodik volt azoknak az európai országoknak sorában, amelyekben bevezették a könyvnyomtatást. Mint ismeretes, Gutenberg 1440-ben alkalmazta először Mainzban világraszóló találmányát, utána 25 évvel jelent meg az első nyomtatott könyv Itália földjén. 1468-ban és 70-ben honosodott meg a nyomtatás Svájcban, Franciaországban és Hollandiában. Büszkén mondhatjuk, hogy más nagy és gazdag nemzetek csak miutánunk következtek.

Az első magyar földön nyomtatott könyvet még egy latin nyelvű kiadvány követte Hess András sajtóján. Egyéb tevékenységéről, nyomdája megszűnésének körülményeiről semmit sem tudunk. Az ősnymtatványok dicsőséges, 1440-től 1500-ig tartó korszakából a tudomány több tízezer európai kiadvány megjelenését tartja számon. Nálunk Hess András két könyve mellett csupán még három másik nyomtatványt ismerünk, melyek az ismeretlen nevű második magyarországi ősnymdász termékei.

A magyarországi ősnymdászat, amilyen korán létrejött, olyan hamar el is pusztult. A hazai körülmények mostohák voltak nemcsak a két ősnymdász, de a könyvnyomtatás gondolatával foglalkozó más vállalkozók számára is. Ezidőben nem működött egyetem és az olvasni tudó értelmiség szegény volt ahhoz, hogy a drága könyveket megvásárolhassa.

A reánk maradt kevés emlék arra utal, hogy nem Hess András szakmai hozzáértésének vagy hivatástudatának hiánya vezetett korai bukáshoz. A Magyarok Krónikájának két, könyvtárainkban megmaradt példányából érdekes következtetéseket vonhatunk. A beűk rendkívül rossz állapota és hihetetlenül szűkös készlete arra mutat, hogy Hess András nagy nehézségek árán még a legszükségesebbnél is kevesebb felszerelést hozhatott magával Rómából és, hogy azt is óriási küzdelem árán helyezte működésbe; ugyanakkor tisztos fokon ismerte és gyakorolta a tipográfia művészetét. Értette a sorkizárás és a tördelés szabályait. Szövegoldalai minden szedési és nyomtatási fogyatékoságukkal imponálóan egységesek. A tükörkompozíciója, a piros festékekkel berajzolt iniciálék, mondatkezdőjelek és -díszek alkalmazása a kor színvonalán álló reneszánsz-nyomdász kezére vallanak. Tanulságul szolgálhatnak ma is akár a gyakorló nyomdásznak, akár a könyvtörténésznek, aki a részleteken átsikló nagyvonalúsággal képes az alkotói szándék nemeségét meglátni bennük.

Hogy nemcsak mestere, de tudósa is hivatásának, arról a humanisták ékes nyelvén megírt előszava tanúskodik. Közéleti, műveltséget terjesztő szándéka világlik ki e szavaiból:

„...diszére és javára vannak az emberi nemnek azok a férfiak, akik nagy tehetségükkel kitűnve, istenadta buzgalmukat könyvek nyomtatására fordították, elhatároztam, hogy ilyen méltó és ilyen kiemelkedő feladat megoldásához látok, úgyhogy, ha valamire vihetem, akkor azt *nemcsak a magam, hanem minél több ember hasznára fordítsam...*”

S a kor új eszméi iránti fogékonysága tűnik ki a Krónika, az első magyarországi nyomtatvány témaválasztásának indokolásából is:

„...nagy és hosszadalmas munkába fogtam, tudniillik Magyarország krónikájának nyomtatásába, olyan munkába, amely – úgy gondoltam – minden magyarnak kedves, és öröme lesz. Mert amint szülőföldjét mindenki úgy szereti, ahogyan mást nem, és messze a földkerekség többi országa elé helyezi, akként *minden ember szívéből tudni vágyja, hogy övéi, honfitársai miként éltek: hogyba jeles és emlékezetes dolgot lát, azt kövesse, ha pedig valami balul történtet lát, attól bölcsen óvakodjék...*”

A hazafiságnak e máig érvényes értelmezése is bizonyítja, hogy az első magyar nyomdász művelt közéleti ember volt. Ezért is megérdemli, hogy kettőzött tisztelettel hajtsuk meg előtte az emlékezés zászlaját.

Hess András vezérlő eszméje, nem lehet kétséges, a humanista műveltség szolgálatának gondolata volt. Nem véletlen, hogy sok pályatársával együtt a történelem nagy sorsfordulójának idején, a hanyatló feudalizmus ellen fellépő polgári fejlődés korában, a magyarországi reneszánsz nyomdászként szolgálta a maga szerény eszközeivel a társadalmi átalakulás ügyét.

De ugyanígy a társadalmi szolgálat jelzőjével sommázhatjuk a polgári fejlődés érdekében működő, közvetlen tevékenységüket nézve a reformációt szolgáló nyomdászokat, akik munkájukat, eszközeiket, hivatásukat a nép művelésének és a magyar nyelvű kultúra reformatori célkitűzéseinek megvalósítására fordították. Tevékenységükkel a magyar irodalmi nyelv megteremtéséhez és a nép műveléséhez hozzájárulva, történelmi küldetést teljesítettek.

Sylvester János, tudós humanista és nyomdász, az első magyar nyelvű zövegek kiadója, 1541-ben így ír pártfogójának, Nádasdy Tamásnak az általa fordított és nyomtatott Új Testamentumról: „...Ám mutogassák mások büszkélkedve Nagyságos Uraságodnak, szerencsés gyarapodása jelül, a barázdákat, istállókat és halastavakat s más ilyeneket, én mindezeknél sokkal dicsőbb művet mutatok fel...” S majd mint az újszövetség első hiteles és egyben művészi fordításának mestere, joggal jegyzi fel a magyar nyelv művelésében elért sikereit:

„...nem fognak gúnyolódni ezért rajtunk a keresztény népek, hanem még irigykednek is a nyelv szépsége miatt, amelyet utánozni sem képesek. Melyik ne csodálná a külföld népei közül, hogy valaki a görög és latin után magyar nyelven is képes minden fajta verset írni? Ki gondolná, hogy a szóképeket, versmértékeket és a tekintélyes, súlyos kifejezéseket bárki is megszólaltatná ezen a nyelven?...”

Első nyomdászaink tehát a polgári haladást, művelődést szolgálták, ők maguk azonban még nem polgári vállalkozók. Nyomdáik működésének kereteit a feudalizmus idején kialakult szokás szerint nagyurak áldozatvállalása tartja fenn, attól függenek s ezért létezésük nem is lehet tartós. Az erdélyi Heltai Gáspár az első polgári vállalkozó, maga is író, könyvkiadó, papírmalom és alkalmasint serfözde tulajdonosa, jómódú ember, aki vállalkozását annak virágzása idején már nem főúri támogatásra, hanem a könyvek eladására alapozza. Nem különbözik azonban elődeitől abban, hogy nemzetét szolgáló egyéniség, a magyar szép-próza ihletett művelője, a magyar helyesírás egyik megalapítója.

Tótfalusi Kis Miklós személyében viszont korának európai polgára, a művelt, kiválóan képzett mester és öntudatos polgár jelenik meg a magyar nyomdász-

szat történetében. Hitvallása, hogy „könyvekkel bővítse és olcsósítsa e hazát” annak érdekében „... hogy mind gyermekek, asszonyi állatok, városiak, falusi parasztok stb. olvasni tudnának...” Erdély azonban nem a polgári Hollandia, hanem a magyar reneszánsz hanyatlásával a feudalizmusba visszasüllyedt ország, amelyről elkeseredetten írja „Mentség”-ében: „... én belgiumi akkurációt (vagyis rendet) ábrándozok e hazában, holott ennek jobb csak úgy maradni, amint eddig volt...”

Elmaradott társadalmi viszonyok – elmaradott nyomdászat. Erről kesereg 1796-ban a Bécsben megjelenő „Gazdaságot Tzéelőző Újság”: ... olyan is nekiáll a könyv nyomtatásának, aki éppen annyit tud hozzá, mint tehén a kártyázáshoz: ötven közül alig van egy, aki csak nagyjából is értené a mesterségét...” Ifj. Trattner János Tamás, a pesti Trattner nyomda vezetője a Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratba írott cikkében „Magyarországi könyvnyomtató műhelyek 1817-dikbeli állapotjuk” címmel kimutatta, hogy ezidőben az ország 35 nyomdájában összesen 251 nyomdai munkás dolgozott és 3887 bála papírt dolgoztak fel, vagyis mintegy 500 tonnát.

A magyar nyomdászat azonban csak a 19. század közepén lép a polgári fejlődés korszakába. Az 1848-as forradalom idején Táncsics már „a munkások nagy osztályának” érdekében adja közre a „Munkások Újságja”-ban a nyomdai munkások követeléseit. Munkásmozgalmunk története a továbbiakban is gazdag dokumentumait őrzi a nyomdászok harcainak. S mert ma a nyomdászat történetéről emlékezünk, ne feledkezzünk meg a magyar nyomdai munkásság sajtójáról, amely a 19. század második felében első ízben idézte fel a múlt dicsőséges lapjait a modern nyomdaipar dolgozó számára. Tisztelegjünk Tóth István, az Egerben 1865-ben megjelent első nyomdász-szaklap, a Gutenberg szerkesztője, Tanay József, Pusztai Ferenc, Novák László, Firtinger Károly és a magyar nyomdászat múltja többi krónikásának emléke előtt.

Kner Imre, a modern magyar nyomdászat mestere, a magyar tipográfia megújítója sem mondhatta el, hogy társadalmilag kedvező környezetben, a közönség megértésétől és a kollégák helyeslésétől támogatva végezte munkáját. A magyar nyomdászat történetében új fejezetet nyitó kiadványai kis példányszámban jelenthettek meg s így is a raktárak polcain való porosodásra ítélte őket a közöny és a közönség pénztelensége. De ez nem akadályozta alkotójukat, hogy életét egy hön óhajtott új, korszerűbb társadalom és kultúra ideáljainak szentelje. Nemcsak tipográfiai utópiái megalkotásának ünnepe, de a munkás hétköznapiakon is. Sokszor megírták parlagi históriások, hogy ez a fényes tehetségű tipográfus hétköznaponként marhalevelek nyomtatásával volt kénytelen foglalkozni. Nos, had oszlassam el ezt az olcsó legendát az ő saját szavaival:

„... ne hidd, hogy megesz engem a közigazgatás (a nyomtatványok készítése), vagy megeszi bennem a nyomdászt. Szegény jó Apám ezt hagyta rám: fiam, az, hogy nyomdász vagy, csak megadja az eszközöket ahhoz, hogy üzleti elgondolásokat megvalósíts. Hiába vagy a világ legjobb nyomdásza, ha nincsen elgondolásod. – És ebben igaza van. *Életem értelme nem az, hogy nyomdász vagyok, hanem az, hogy szolgálok.* Jól szolgálok, mert keserves, nagy harcok árán el tudok jutni feladataim tiszta felismeréséhez, és eléggé megtanultam a mesterségemet, hogy tudjam vele szolgálni, amit célként felismerem és elgondolok...”

A tévhitel szemben Kner Imre számára a közigazgatási nyomtatványok szerkesztése és kiadása is jó szívvel végzett munka és öröm volt, mert ezzel is szolgált, akárcsak utolérhetetlen könyvművészeti alkotásaival.

* * *

Goethe mondotta: a könyvnyomtatás olyan tény, amely a világtörténelem és a művészettörténet új, az eddigtől merőben különböző fejezetét nyitotta meg. Tisztelet a nagy költőnek és gondolkodónak, de nem a könyvnyomtatás változtatta meg a világot. A társadalmi viszonyok döbbenetes erejű feszültségei összpontosultak a könyvnyomtatás feltalálásának századában: e változások hoztak létre eszméket, intézményeket és törekvéseket, amelyek az írott szó hatékonyabb terjesztése nélkül nem funkcionálhattak volna. A legjobb könyvnyomtatók, beleértve a mesterség feltalálóját és továbbfejlesztőit is, nem magányos kezdeményezők, hanem koruk problémáira érzékenyen és alkotóan reagáló, közéleti emberek voltak, akiknek egy része világnézetével is a haladó eszmék iránt vonzódott. A szolgálat vértette fel őket erővel és képességgel, hogy megteremtsék és továbbfejlesszék az írott szó tömeges terjesztésének eszközét, a könyvnyomtatást.

Nem magányos kezdeményezéseikkel, hanem a közösség céljainak felismerésével és szolgálatával jegyezték fel nevüket a szakma történetébe s vívták ki a kortárs és az utód megbecsülését.

Tisztelettel és megindultsággal tekintünk népben-nemzetben gondolkodó elődeinkre, akik nemcsak a könyvnyomtatás ma is hasznosítható hagyományait, hanem a közösség iránti elkötelezettség magatartásának magasszintű normáit hagyták ránk örökségül. E hagyományok őrzése, folytatása nem egyéb, mint a társadalom termelési-eszmei tapasztalataival, eszmei vagyonával való okos gazdálkodás. Megőrzése és folyamatos hasznosítása azoknak a termelőerőknek, melyeket az előző nemzedékek létrehoztak. Múltunk tanulságai azonban nemcsak egy szakma tapasztalatait, hanem a szakma művelői magasrendű erkölcsi magatartásának hagyományait, valamint a szakma termékeiben – a régi könyvekben és nyomtatványokban – nemes művészi élmények forrását hagyták ránk. Legyen ezért a mai évforduló nemcsak a történelem objektív emlékeire való visszatekintés, hanem szereplőiről való meleg emberi megemlékezés és az alkotásaikra való örömteljes visszapillantás ünnepe.

Haiman György

* Elhangzott a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület (PNYME) szolnoki nyomdaipari csoportjának „500 éves a magyarországi könyvnyomtatás” 1973. évi jubileumi rendezvényén. Az ünnepi megemlékezést Haiman György egyetemi tanár (Bp), a Magyar Iparművészeti Főiskola tipó-grafikai tanszékének vezetője tartotta. Az előadási anyagot a szerző engedélyével Horváth Zoltán, a PNYME szolnoki nyomdaipari csoport volt szervező-titkára a Jász-kunságnak közlésre bocsátotta.